UMORUL SPERIE STIHII

Autor: Ilinca Bernea | 11 aprilie 2022

1. În săptămânile precedente, am abordat pe platforma noastră tema relației dintre capitalism și cultură. Au existat argumente pro și contra ideii că sistemul capitalist ar conduce la degradarea culturii. Cum credeți însă că stau lucrurile în ceea ce privește sursele umorului? Trăim oare într-o epocă în care mijloacele de amuzament s-au degradat calitativ, tocmai pentru că suntem parte a unei culturi consumeriste, sau amuzamentul a reprezentat dintotdeauna un aspect mai degrabă frivol din viața oamenilor?

Umorul se leagă, din punctul meu de vedere, de simțul tragicului – sunt două fețe ale aceleiași medalii. Umorul nu poate fi decât o necesitate vitală. Și mai cred că nu putem rezona decât cu acel gen de umor care e consubstanțial unui weltanschauung propriu, dar și unei fibre sensibile proprii, unui tip de vocație estetică. Nici măcar nu decodificăm ca umor ceva care nu se înscrie în parametrii acestei estetici proprii, care e funcțională în structurile subiective ale simțirii. E greu de evaluat ca umor ceva care la care nu vibrăm, ceva care nu ne face realmente să râdem.

Fiind o categorie estetică, se aplică și în cazul său exact aceleași criterii care se aplică în cernerea și discernerea celorlalte repere de gust și de afinitate. Cum nu ne place orice muzică, orice lucrare artistică, orice trăsături ale unui chip, nu suntem compatibili nici cu orice tip de umor. Arta kitsch, bunăoară, există pentru că atinge o anumită coardă sensibilă, pentru că modulează un anumit limbaj emoțional la care mulți sunt receptivi. În mod analog, umorul pe care unii îl pot califica drept grobian, steril, nesărat sau agresiv și ofensator, pentru alții poate fi o sursă de hrană emoțională copioasă.

Întrebarea ar fi ce e, în esență, umorul. Este o încercare terapeutică de a gestiona sentimente grave, aș zice. O tentativă de distanțare de un nucelu de trăire victimizantă, chinuitoare. Cred că, la origini, orice formă de umor e „haz de necaz” sau o distanțare

față de acele lucruri de care ne temem. Râdem de rău ca să îl speriem, ca să îl minimalizăm și să îl alungăm. Umorul sperie stihii. Le umanizează, le recalibrează, le schimbă dimensiunile. Ridiculizarea, hiperbolizarea, anatemizarea comică a răului îi răpește din puteri. E un tip de insurgență emoțională, o reacție imunitatară a sufletului la tot ceea ce pare a fi copleșitor, nedrept, implacabil sau la ceea ce presează stânjenitor, dureros. Uneori exhibă ură sau diverse trăiri resentimentare, dar țelul său este întotdeauna acela de a le domestici, de a le îmblânzi.

Freud zicea despre înjurătură că este prima pildă de civilizație. Când omul primitiv a ales să înjure în loc să lovească cu parul, a făcut un salt în civilizație. E, oricum, mai puțin agresiv. În mod analog, umorul, chiar și cel denigrator, persiflator e ceva mai blând și mai puțin sălbatic decât o atitudine similară exprimată într-un registru încrâncenat, serios. E uneori o formă de înjurătură diluată și simpatică. Umorul se mulează pe trăirile de fond ale fiecăruia și pe modul în care își percepe și concepe relația cu lumea. Poate avea accente resentimentare sau bârfitoare, poate integra tonalități de aroganță, dispreț, conflictualitate. Nu e întotdeauna pacifist, pacificiator sau bonom, dar are întotdeauna un rol eliberator, e o erupție a ceva, o descătușare a unor emoții negative. De aceea putem avea de-a face și cu mostre de umor malițios, chiar sadic, negru sau agresiv și grobian.

Depinde ce anume compensează. Umorul menit să fie un antidot pentru frică sună altfel decât umorul care e menit să repare complexe de inferioritate. Uneori umorul poate fi o simplă reeditare ludică a spiritului de bârfă.

2. Cum putem ridica „arta râsului” la nivelul culturii de rang înalt? Cum coabitează umorul cu profunzimea, chiar tristețea, și care sunt exemplele către care putem privi pentru a vedea cum au reușit marii gânditori și artiști să facă acest lucru?

Nu cred că e necesară această „ridicare”. Umorul, cum spuneam, e un limbaj estetic și emoțional. Indiferent cât ar putea părea unora de rudimentar sau grosolan umorul altora, e sănătos. Ca și gustul estetic, nu e o chestiune demnă de normat sau de plasat pe o scală valorică. Râsul e ceva subiectiv, chiar intim.... Și în ce privește particularitățile de gust este valabil aceeași lucru. Una este să avem anumite criterii de valoare când e vorba de a evalua creații artistice de pe poziții critice, și alta e să dezavuăm dreptul omului de a se bucura de orice compoziție care îi comunică estetic ceva și îi produce un tip de emoție.

3. În lucrarea sa despre comic, Teoria Râsului, Henri Bergson se întreabă: „Ce

înseamnă râsul? Ce se află în străfundul rizibilului?” Pornind de la aceste două întrebări, putem afirma că există o esență a comicului, care reunește toate formele de manifestare ale acestuia?

Umorul e o formă de catharsis. Sunt trei teorii consacrate ale umorului, dar aș zice că primele două converg în a treia. Teoria superiorității, pe care a dezvoltat-o mai pe larg și T. Hobbs, arată că, prin umor, oamenii își cultivă un sentiment de superioritate, comparativ cu cei pe care îi ridiculizează. Râsul de stângăcia, neghiobia, neajutorarea altora, care este de fapt contrariul compasiunii, produce această distanțare, separare și înstrăinare față de necazul sau neajunsurile altora. Susținătorii teoriei superiorității susțin că umorul a evoluat prin selecția naturală ca expresie a victoriei în jocul evolutiv al dominației. Râdem cu ușurință de ceea ce reprezintă elementul diferențial dintre sine și ceilalți. Cu alte cuvinte, imaginea de sine favorabilă exclude anumite trăsături pe care le identifică drept vrednice de „hulă” în exterior. În termeni jungieni, s-ar zice că râdem de propria umbră sau de ceea ce refuzăm să vedem la noi înșine, să admitem sau să integrăm în lumina conștiinței; râdem de ceea ce nu ne convine.

În mod analog, și criticismul, mai exact rațiunile critice ale fiecăruia, au în vedere ceea ce ne pare intolerabil, și ocultăm în propriul comportament ceea ce supraeul cenzurează, ce ne sperie sau ni s-a interzis să fim, să simțim, să facem. Supraeul are un soi de tiranie critică ușor permutabilă și procesabilă în umor. Oamenii râd de ceea ce le pare că îi separă sau deosebește radical de ceilalți și pentru că în acest fel își fortifică un anumit simț al valorii. Se conving că sunt „triumfători”, că sunt mai presus de acel tip de rău pe care îl iau în derâdere.

Teoria incongruenței susține că hilar este tot ce constă într-un amestec de surpriză (insolit) și raportarea simultană la o realitate unanim acceptată. Studiile arată că oamenii găsesc combinațiile de cuvinte neașteptatte mai amuzante decât pe cele arhicunoscute. Umorul este, așadar, o spargere a unor clișee de gândire. Incongruența poate juca un rol și în umorul fizic. Când cineva te gâdilă, râzi, dar resimți și un disconfort în același timp.

Teoria eliberării emoționale, cea de a treia, a fost conceptualizată de Kant. El a văzut râsul ca „eliberarea bruscă a unei tensiuni interioare”, deci ca fenomen catharctic. În tot cazul, indiferent care i-ar fi rolul emoțional, umorul este o transgresare a unei perspective sau interpretări a unei stări de lucruri dinspre gravitate și seriozitate, spre ludic și ne-serios. Umorul are menirea de a dezamorsa stările negative, de a le decompensa încrâncenarea sau suferința.

Imagine: (Possibly) Jacob Cornelisz van Oostsanen – Laughing Fool (cca. 1500); Sursa: Wikimedia Commons